

KONTAKTZÓNA

A kontaktzóna (*contact zone*) olyan társadalmi tér, térbeli és időbeli együttlét, ahol egymással hierarchikus, aszimmetrikus viszonyban álló kultúrák (képviselik) találkoznak.

A kontaktzóna (*contact zone*) terminus létrehozói szerint e fogalom segítségével egyenlőtlen hatalmi, társadalmi helyzetben lévő és eltérő történeti háttérrel rendelkező csoportok kapcsolata feltérképezhető – elsősorban a kulturális reprezentációhoz való viszonyuk szempontjából (Pratt 1991; Clifford 1997). A fogalom múzeumi alkalmazását alapvetően az intézmény demokratizálásának igényében kereshetjük. James Clifford amerikai antropológus szerint a múzeum közvetítő helyként kiválóan alkalmas arra, hogy a korábban gyarmatosított népek felhívják magukra a figyelmet, hallassák hangjukat, kritikai diskurzust folytassanak a világgal (Clifford 1997: 192–193.). A múzeumot erre az teszi alkalmassá, hogy gyűjteményként (szerkezetét, létrejöttét és tovább élését tekintve) a Pratt-féle határzónát testesíti meg. A clifford-i kontaktzónamodellben a múzeumok már nemcsak reprezentálnak közösségeket, hanem segítik is őket azzal, hogy szót adnak nekik a múzeumba került örökségük kapcsán. Ez a fajta kapcsolat tehát felszínre hozza a múzeum mint intézmény politikai természetét (Peers–Brown 2003: 9.).

Múzeum, közösség, kontaktzóna

A forrásközösségek bevonása a múzeumi térbe, azaz a múzeumi munkába és értelmezésbe a reprezentációhoz való jog elismerését és alapvető szerepének figyelembevételét jelenti (Fischer-Olson 2014: 5.). A kulturális javak múzeumokba kerülésével párhuzamosan elindul a bemutatás és az értelmezés kontrolljának feloldása is. Az új muzeológiámár az 1970-es és 1980-as években felhívta a figyelmet az együttműködés szükségességére, a múzeumok társadalmi felelősségére, valamint a reprezentáció politikai természetére (Boast 2011: 59.). Ennek egyik lehetséges módjaként épp a clifford-i kontaktzóna-megközelítés került az előtérbe, amely a kultúrák közötti fordítást, a múzeum multiperspektivikus értelmezését, a domináns narratívák megkérdőjelezését hangsúlyozza (Fischer-Olson 2014: 9.; Onciul 2011: 54.). Számos kísérlet történt azóta a fogalom múzeumi praxisra fordítására (Boast 2011: 59.).

Wilhelm Gábor: A Manchester Múzeum *Contact Zone* projektje és a 2000-es években készített kiállításai például ezt a vonalat igyekeztek követni: teret adtak a bevándorlók és a helyi lakosok számára, hogy dialógus alakuljon ki valamennyi érintett csoport és közösség képviselői között, a munkát pedig a múzeum gyűjteményi anyagára alapozták (Lynch 2011: 153.; 2014: 72.; Lynch–Alberti 2010).

A kontaktzóna fogalma ugyanakkor túlmutat a múzeumi kontextuson. Clifford alkalmazása ugyanis a nyelvész és irodalmár Mary Louise Pratt általánosabb értelmű terminushasználatára vezethető vissza. Pratt számára a kontaktzóna nem más, mint „a birodalmi találkozások tere, az a tér, amelyen belül földrajzilag és történetileg távoli népek kontaktusba kerülnek, és folyamatos kapcsolatokat hoznak létre egymással” (Pratt 2008: 8.). Részletesebb megfogalmazásban: „Azokra a társadalmi terekre alkalmazom e terminust, ahol a kultúrák találkoznak, ütköznek, megküzdnek egymással, gyakran erősen aszimmetrikus hatalmi viszonyban, mint például a gyarmatosítás, rabszolgaság keretében, vagy ezek utóhatásaiban.” (Pratt 1991: 34.) Pratt tehát a kontaktzóna fogalmát alapvetően a *közösség* terminus értelmezésére igyekezett bevezetni és alkalmazni. A *contact zone* ötlete nála a nyelvészeti *contact language* (közvetítő nyelv) jelenségéből származik, modelljében a gyarmati határvidéken való kulturális találkozásra alkalmazta. Az viszont, hogy ez a folyamat miként történhet meg, milyen keretek között mehet végbe, nála még nem teljesen világos. Nem derül ki az sem, mit lehet kezdeni például az ellentétes, egymással vetélkedő nézetekkel – ahol az együttműködések során az eltérő, nemritkán ellentétes vagy össze nem egyeztethető perspektívák már megjelennek ugyan, ám ennek „megfelelő” kezelésére hiányoznak a módszerek és megoldások (Lynch 2014: 73.; Lynch–Alberti 2010: 27–28.; Tuhiwai Smith 1999: 159.).

Kritikai megközelítések

A kontaktzóna megközelítése több más módszertani, kritikai és elméleti kérdéssel mutat kapcsolatot a kultúratudományokon belül. A clifford-i megközelítésben például a multivokalitás, az egymástól eltérő csoportok hangjainak helye a *writing culture* filozófiájában kontaktzónaként jelenik meg. Ez azután az új muzeológia hatására a múzeummal (*exhibiting culture*) azonos jelentést is kap (Clifford 1997), ugyanis a múzeumi gyűjtemény e nézet szerint magába foglalja, átörökli a gyűjtés során érintett csoportok hatalmi, társadalmi kapcsolatrendszerét (annak minden problémájával együtt). A múzeumi tér ennek révén kreatív médiummá változhat az őslakos hangok és aktivizmus számára. A kontaktzóna mint modell ugyanakkor nem tartalmazza automatikusan, hogy ez a hely mentes volna minden hatalmi hierarchiától. Prattnak az ehhez a jelenséghez szorosan kapcsolódó *autoetnográfia* fogalma is (azaz a mások, a „többség” nyelvén való megmutatkozás) egy hierarchikus világban, mások számára szóló önreprezentációban nyer igazán értelmet (Pratt 2008; Beck 2013; Denshire 2013).

Mind Clifford, mind Pratt kontaktzóna-használatában a jelenség nem csupán keret, hanem leírás és értelmezés is, mely a hatalmi terekre vonatkozik (Fischer-Olson 2014: 10.). Bár a fogalom alkalmazása máig népszerű a kultúratudományokban, az utóbbi időben többen megkérdőjelezik a terminus megfelelő használhatóságát (Boast 2011). A kontaktzóna e kritikák szerint ugyanis túlságosan a konfliktus középpontba állításával foglalkozik, abban bízva, hogy a hangsúlyozásból a hatalmi viszonyokra nézve valami pozitív származik, ahelyett hogy a kapcsolatok létrehozásában ennél kedvezőbb módok után nézne. A kontaktusra és a konfliktusra kihegyezett narratívák mint reprezentációk kevés helyet hagynak ugyanis az őslakosok saját gondolkodásának

artikulálására, vagy az olyan narratívákra, amelyek összetettségük miatt kívül esnek a kontaktzónán, ahol csupán két, egymással egyenlőtlen viszonyban álló kultúra találkozik. Bár az egyes csoportok kapcsolatát a kontaktzóna igyekszik modellezni, de nem figyel kellő mértékben a közösség belső működésére, együttműködésére, a folyamatos alkukra (Onciul 2013: 83.). A kontaktzóna jellegű modell ugyanis nemcsak a múzeum és a forrásközösségek viszonyára alkalmazható, hanem a forrásközösségeken belül is – például a nemzedékek, a nemek, az egyes érdekcsoportok közötti kapcsolatok megértésére (Peers–Brown 2003: 5.). További gondot okoz, hogy a kontaktzónát vizsgáló esettanulmányok jelentős része a kapcsolatépítés pozitív oldalára összpontosított (például Bendrup 2008; Schorch 2013), az ezzel kapcsolatos ambivalenciák és lehetséges feloldásaik viszont háttérbe szorultak.

Több probléma adódik akkor is, ha a cliffordi értelemben a kontaktzóna fogalmát közvetlenül a múzeumra alkalmazzuk (Onciul 2013: 83.). Egyfelől a fogalmat eredetileg emberek, népek találkozására használták, azaz a múzeumra jellemző ember-tárgy találkozás nem volt része a modellnek. Másfelől a terminus egyetlen, szűkebb területre koncentrál, amelyből kimaradnak a távolabbi tárgymozgások és találkozások – mint például a tárgyak kiállítási megjelenései, tárgykölcsönzések stb. Harmadrészt használatában az egyes népek közötti történeti és földrajzi *távolság* a hangsúlyos. Manapság azonban a múzeumi találkozásokban részt vevő emberek között számos társadalmi érintkezés *elvé* adott. Ebben az értelemben a „kontaktus” (a *földrajzi* kapcsolatba kerülés) jelensége elvesztette meghatározó szerepét, a kontaktzóna tehát ebben az értelemben fokozatosan felolvadt a folyamatos kapcsolatokban. Ilyenkor a múzeumi tér többé már nem kontaktzónaként, legfeljebb olyan *purifikációs zónaként* szerepel, ahol a távolság, elkülönültség válik hangsúlyossá – ahol a praxis összetettségén úgy próbálunk úrrá lenni, hogy leegyszerűsítjük, esszencializáljuk.

A kontaktzóna fogalmának megfelelő használatát ugyancsak korlátozza, hogy a közvetlen, evidens helyzetet, kapcsolatot helyezi a középpontba, így elhanyagolja a közvetett, tágabb hálózatot – mint például a **terepet**, illetve a gyűjtemények, tárgyak, személyek mozgását –, mely mégis jelentős mértékben hat az adott helyzetre (Bennett 2013: 43.).

A társadalmi pozíciók, úgy látszik, távolról sem rögzítettek, nem állandók, nem mindent átjárók, meghatározók, nem kizárólagosak (Harris 1995: 39.), így a *bellük* fakadó esetleges konfliktusok sem azok. Ezért inkább olyan társadalmi tér létrehozására volna szükség, amelybe belépni, ott másokkal találkozni motiváltak az emberek, mivel vannak olyan céljaik, érdekeik stb., amelyek túlmutatnak az adott keretükön, csoportjukon, közösségükön. Fontos volna továbbá, hogy ne csak kurátorok kerüljenek bele ilyen jellegű együttműködésekbe, hanem a múzeumon belül valamennyi feladatkör, munka képviselői: a múzeum számára új ismereteket eredményezhet. Amellett is olvashatunk azonban érveket, hogy a múzeum alapvetően nem demokratikus intézmény (Dibley 2005: 11.), itt ugyanis mások *nekünk* és nem *velünk* szerepelnek (Boast 2011: 63.), itt a *számunkra* (azaz a múzeum, a kutatók számára) és nem *számukra* fontos tárgyak kerülnek előtérbe (uo. 66.), épp ezért a múzeum alkalmatlan a kontaktzóna értelmében vett közvetítő szerepre.

Kylie Message szerint a kutatók eleve hajlamosak fetisizálni a kontaktzóna fogalmát, lehetséges használatát, előnyeit (Message 2009b: 128.). Kritikájában arra hivatkozik, hogy nagyobb, nemzeti finanszírozású múzeumok minden jó szándék ellenére sem képesek megvalósítani a kontaktzóna lehetőségeit, mivel nem lehet eltekinteni a fenntartó mint hatalmi tényező szerepétől, hatásától. Legfeljebb régi sztereotípiákat és zsákutcába vezető gondolkodásmódokat tudnak feloldani, valamint jelenlegi problémákról való kritikus gondolkodásra tudják serkenteni a látogatókat (Message 2009a: 58–59.).

A múzeum és a forrásközösségek együttműködésében a résztvevők alkuk révén határozzák meg az autoritást, a szabályokat, a hatalmi tényezőket (Onciul 2013: 85.). A belső és a külső résztvevők közötti határvonal azonban manapság elmosódott, folyamatosan alakulóban levő. Az őslakos csoportok, élő forrásközösségek például hátrányban vannak a hatalom szempontjából, viszont a tudásuk nemritkán keresett dologgá válik. A kontaktzóna integrálása viszont a múzeumba további autoriter szerepek létrehozását is jelenti (Boast 2011: 64.): csak a határvonalakat módosítják, ahelyett hogy az adott teret rajzolnák újra. A hibriditás komolyan vétele például megkérdőjelezi, illuzórikussá teszi a gyarmati alapkategóriák (például a "nyugati" és az "őslakos" elkülönültséget hangsúlyozó *indigeneity*) esszenciális voltát (Onciul 2013: 84.), és hangsúlyozzák az összefonódó, egybemosódó (*blending, mixing*) folyamatokat (uo. 83.). A néprajzi tárgyak alapvetően mobil, hibrid tárgyak. Ennek elismerése hozzájárulhat ahhoz, hogy komolyan vegyük a létrehozókat, a tárgyakat, sokszínű, összetett, változó jelenségeket és folyamatokat, ahelyett hogy purifikálnánk: kényszerűen etnizálva, egzotizálva, leegyszerűsítve az eredetüket.

Tér helyett folyamat

A kontaktzóna, láthatóan, a praxis szintjén valójában inkább alkuk, kompromisszumok, beavatkozások sorozata – tehát inkább folyamat, esemény –, mint fizikai tér. Többet nyernénk vele, ha ily módon közelítenénk hozzá (Harris 1995: 37.). Ebben az értelmezésben hangsúlyossá válhatna a közös háttér, a közös pontok előtérbe helyezése, az ezekre támaszkodás – ami például Pratt megközelítéséből alapvetően hiányzik (ezt az általa használt „eltérő kultúrák, gyökerek” kifejezések is világosan mutatják).

Linda Tuhiwai Smith dekolonizációval foglalkozó kutató a kontaktzóna helyett inkább egy *hibrid* működési keret alkalmazása mellett érvel, amelyben a különböző perspektívák egymás *mellett* kapnak helyet. Ez a megközelítés több lehetőséget kínál, rugalmasabb a célok megfogalmazásában és elérésében, mivel figyelembe veszi a "nyugati", szakmai, külső, más kultúrákra jellemző megközelítéseket egyaránt (Tuhiwai Smith 1999). Ám itt is vigyázni kell, hogy az őslakosok tudása, világa, nézőpontja ne váljon valamilyen sztereotip egységképpé, hogy az azon belüli világok, hangok is egyformán érvényesülhessenek.

A múzeumi részvételi kapcsolathálóra a *mködési zóna (engagement zone)* fogalom szintén

használhatóbbnak látszik, mert tágabb értelmezési keretet ad, mint a kontaktzóna: olyan fizikai és konceptuális helyet jelent, amelyen belül az egyes résztvevők interakciói zajlanak (Onciul 2013: 83.). A működési zóna a csere rugalmas, változó helyszíne, a csoportok közötti kapcsolat helye, amelyen belül a kontaktzóna is megtalálható. A működési zónában a hatalom gyakorlása folyamatosan változik, alakul az interakciók kontextusán belül.

Az együttműködések szempontjából azonban az sem mindegy, hogy az őslakosoknak vagy más külső résztvevőknek milyen mértékű múzeumi tapasztalatuk van (Fischer-Olson 2014: 35.). Vagy hogy ad-e valamilyen mértékű kontrollt a múzeum a többi külső félnek, avagy eleve elismeri a kontrollját (például a saját kultúráját). Ez azonban nem feltétlenül és nem elsősorban a részt vevő egyéneket, hanem az egyéneket mint egy közösség tagjait érinti (uo. 36.). Ezért a részvételi és együttműködési folyamatokban világosan kell látni a felek céljait és azokat a módokat, amelyek révén ezek a célok elérhetőek (uo. 12.).

Wilhelm Gábor: A *Katsina in Hopi Life* kiállítás létrehozásakor például a hopi indián kurátor a saját, hopi episztemológiából indult ki, ezt kötötte össze azután egyetemes témákkal, hogy ezáltal hozzáférhetővé tegye mások számára is (Fischer-Olson 2014: 38.).

A múzeumi részvételi helyzet tehát lényegesen összetettebb szituáció, mint azt a kontaktzónamodell eredetileg feltételezte. Az eredeti modell éppen azért kezd felolvadni, mert ezt a komplexitást nem tudja minden esetben kezelni, illetve más jellegű modellek jobban boldogulnak az egyes helyzetekkel (Harrison et al. 2013). Ehhez pedig meg kell vizsgálni a múzeumot körülvevő mezőrelációkat mint az intézményeket körülvevő hálót.

Wilhelm Gábor

Irodalom

Beck, Kumari 2013 Talking back: Autoethnography and the Contact Zone. *Transnational Curriculum Inquiry*, 10/2, 36–48. <http://nitinat.library.ubc.ca/ojs/index.php/tci>

Bendrups, Dan 2008 Pacific festivals as dynamic contact zones. The case of Tapati Rapa Nui. *Shima*, 2/1, 13–28.

Bennett, Tony 2013 The „shuffle of things” and the distribution of agency. In: Harrison, R. – Byrne, S. Clarke, A. (eds.): *Reassembling the Collection: Ethnographic Museums and Indigenous Agency*. SAR Press, Santa Fe, 39–69.

Boast, Robin B. 2011 Neocolonial collaboration: Museum as contact zone revisited. *Museum Anthropology*, 34/1, 56–70.

Clifford, James 1997 *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Harvard University

Press, Cambridge, Mass, 188–219.

Denshire, Sally 2013 Autoethnography. *Sociopedia.isa*
<http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/Autoethnography.pdf>

Dibley, B. 2005 The museum's redemption: Contact zones, government and the limits of reform. *International Journal of Cultural Studies*, 8/1, 5–27.

Fischer-Olson, Allison Hana 2014 *Imagining the Way Forward Through Museum Space: Approaching Working Relationships Between Museums and Indigenous Communities*. UCLA Electronic Theses and Dissertations.

Harris, Joseph 1995 Negotiating the contact zone. *Journal of Basic Writing*, 14/1, 27–89.

Harrison, Rodney – Byrne, Sarah – Clarke, Anne (eds.) 2013 *Reassembling the Collection. Ethnographic Museums and Indigenous Agency*. SAR Press, Sante Fe.

Lynch, Bernadette

– 2011 Collaboration, contestation, and creative conflict. On the efficacy of museum/community partnership. In: Marstine, J. (ed.): *The Routledge Companion to Museum Ethics. Redefining Ethics for the Twenty-First-Century Museum*. Routledge, London, 146–163.

– 2014 Whose cake is it anyway? Museums, civil society and the changing reality of public engagement. In: Gouriévidis, Laurence (ed.): *Museums and Migration. History, Memory and Politics*. Routledge, London – New York, 67–80.

Lynch, Bernadette T. – Alberti, J. M. M. 2010 Legacies of prejudice: racism, co-production and radical trust in the museum. *Museum Management and Curatorship*, 25/1, 13–35.

Message, Kylie

– 2009a Multiplying sites of sovereignty through community and constituent services at the National Museum of the American Indian? *Museum and Society*, 7/1, 50–67.

– 2009b Museum studies: borderwork, genealogy, revolution. *Museum and Society*, 7/2, 125–132.

Onciul, Bryony 2013 Community engagement, curatorial practice, and museum ethos in Alberta, Canada. In: Golding, Viv – Modest, Wayne (eds.): *Museums and Communities. Curators, Collections, and Collaboration*. Bloomsbury, London, 79–97.

Peers, Laura – Brown, Alison K. 2003 Introduction. In: Peers, Laura – Brown, Alison K. (eds.): *Museums and Source Communities: A Routledge Reader*. Routledge, London – New York, 1–16.

Pratt, Mary Louise

– 1991 Arts of the Contact Zone. *Profession*, 33–40.

- 2008 [1992] *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Routledge, London – New York.
- 1999 [1991] Arts of the Contact Zone. In: Bartholomae, David – Petrosky, Anthony (eds.): *Ways of Reading*. Bedford, New York, 517–534. <http://people.emich.edu/acoykenda/pratt.htm>

Schorch, Philipp 2013 Contact zones, third spaces, and the act of interpretation. *Museum and Society*, 11/1, 68–81.

Tuhiwai Smith, Linda 1999 [2012] *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. Zed Books, London – New York.

Néprajzi múzeum 2016 ©